

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.3-1.4>**В. В. Левкулич**кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Ужгородського національного університету

СПРАВЕДЛИВІСТЬ В ІЄРАРХІЇ АКСІОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ПРАВА

Сутність і місце права в життєдіяльності суспільства перебуває в безпосередній залежності від значущості в житті людини й суспільства ієрархії аксіологічних пріоритетів права. Якщо в основі права лежать цінності, які мають високий рівень довіри на рівні масової свідомості, то така довіра автоматично екстраполюється й на правову сферу, на високий статус права в суспільстві. Респектабельність права гарантована також у тому разі, якщо громадська думка наділяє право функцією захисту таких принципів і чеснот, які визначають ефективність соціальних підвалин, основ суспільної життєдіяльності. Феномен великого кредиту довіри, який право має на рівні суспільної свідомості, пояснюється тією обставиною, що ієрархію аксіологічних пріоритетів як права, так і суспільства, очолює спільна цінність – справедливість. Існує безліч емпіричних підтверджень показової закономірності: в тій мірі, в якій право виправдовує суспільні надії на підтримку справедливості, його реноме в очах суспільної свідомості підвищується. Якщо ж корелятивна залежність права та справедливості розмивається, то настають часи правового нігілізму, втрати правом свого респекту в очах громадської думки. З'ясовано, що закріплення за справедливістю особливого ціннісного і нормативно-правового статусу значною мірою зумовлене тим, що саме справедливість є ціннісною основою особистості й суспільства, тому чим більше суспільство відповідає своєму субстанційному покликанню і чим вищий статус особистості в суспільстві, тим більш безапеляційним вважається статус справедливості як універсального третейського судді. Зроблено висновок, що ціннісні орієнтири є тим інструментарієм правової сфери, що ефективно структурує та ієрархізує поліаспектний суспільний масив за критерієм визнаних широкими верствами суспільства теоретико-праксеологічних переваг, пріоритетів і преференцій. Попри стереотипізоване уявлення про те, що правовий нігілізм є наслідком проблемних тенденцій на рівні суспільної свідомості, насправді його причиною здебільшого виявляється втрата правом свого авторитету в очах громадської думки, масової свідомості. Саме девальвація статусу права здебільшого запускає причинно-наслідковий механізм, результатом якого є різноманітні вияви правового нігілізму. Причиною такої девальвації здебільшого є ігнорування фактора справедливості, його ціннісного значення.

Ключові слова: ієрархія аксіологічних пріоритетів, аксіологічна тотожність суспільства і права, справедливість, суспільна свідомість, статус права в суспільстві, правовий нігілізм.

Постановка проблеми. Досліджуючи справедливість в ієрархії аксіологічних пріоритетів права, можна виокремити принаймні два очевидних проблемних аспекти, з розв'язанням яких виникають як теоретико-концептуальні, так і праксеологічні труднощі.

По-перше, попри бездоганне реноме справедливості в правовій сфері, змістовним ознакам справедливості притаман-

ний широкий діапазон різнотлумачень, зумовлених, насамперед, соціокультурними детермінантами. Ця обставина часто призводить до колізій, коли, апелюючи до справедливості, суб'єкти правових відносин мають на увазі істотно відмінні реалії.

По-друге, в багатьох випадках практика правозастосування має справу з аксіологічними альтернативами, коли, наприклад, цінність справедливості протистоїть іншим ціннісним преференціям, сукупний вплив

яких спроможний похитнути, здавалося б, непохитний статус справедливості.

Виклад основного матеріалу.

Оскільки філософія права досліджує світоглядну сутність права і його ціннісні основи, то на неї цілком закономірним є використання валюативного підходу, мета якого полягає в пошуку смислів і цінностей людського існування в побудові моделей ефективного суспільного ладу. Інструментальна значущість і перспективність валюативного підходу для потреб філософії права полягає ще й у тому, що йдеться про важливий методологічний інструмент розуміння структурних особливостей і принципів дії соціокультурної системи, під егідою якого інтегруються три основні виміри соціального буття: тип соціальності, тип культури і тип взаємодії людини й суспільства. Причому валюативний підхід розглядає ці вимірювання в динамічному аспекті як складне багатовимірне й різнорівневе утворення.

Важко не погодитися з тезою, що «цінність належить до числа тих понять, методологічне значення яких має величезний теоретико-праксеологічний потенціал для правової сфери кожного сучасного соціуму. Вона є однією з базових категорій для побудови нової парадигми ідейно-світоглядного цілепокладання як політико-правового, так і цивілізаційного, глобалізаційного розвитку, адже в наш час відбувається процес об'єднання людства з метою розв'язання глобальних проблем сучасності, а теорія цінностей переживає свою другу молодість у зв'язку з нагальними соціальними та науково-технічними проблемами» [3, с. 44-45].

Аксіологічний вимір філософії права має кілька тематичних відгалужень: насамперед, потребує увиразнення та складова частина багатоманітної змістовності цінностей, яка має першочергове значення для оперування предметною сферою філософії права. Крім того, фаховий дискурс зосереджений довкола ціннісного діапазону та ієрархії, які лежать в основі феномена права, а отже, за логікою речей, мають знаходитися в епіцентрі дослідницької уваги філософії права. Зрештою, аксіологічним статусом наділена й філософія права як наукова дисципліна й сфера знань – зміс-

товне увиразнення цього аспекту також, вочевидь, не зайве [5, с. 109].

Передусім варто зазначити, що ціннісний вимір вкрай важливий для аналізу будь-якої соціокультурної дійсності, бо він утворює ту призму і «сітку бачення», крізь яку оцінюється значущість усіх елементів системи індивідуальної і суспільної життєдіяльності. Коректність, а значить, і доцільність застосування ціннісної критеріальності зумовлена тією обставиною, що вона віддзеркалює не абстрактні чи суто умоглядні маркери, а фактичну значущість права і тих чинників, що лежать в його основі, для суспільної свідомості, для широких верств населення. Використання суспільством такої «аксіологічної оптики» не може бути результатом директивних приписів чи авторитарного нав'язування – це результат тривалої еволюції громадської думки. Так, невинновість генезису і усталеність як результат такого генезису закріплює за ціннісною сферою респектабельний статус, з яким не може не рахуватися жодна сфера суспільної життєдіяльності, яка претендує на функціонально-інструментальну ефективність. Філософія права не є винятком із загального правила.

Свого часу І. Кант здійснив розмежування сфер пізнання, оцінки та цінності, належних – відповідно – до гносеології, естетики та етики. Це призвело до розмежування не лише естетики та інших дисциплін, а й до обмеження самої сфери дії естетичного. Взагалі Кант розрізняв *оцінку* (Beurteilung), *чуттєву оцінку* (Sinneurteil), *оціночні почуття* (Urteilsgefuhle) та *оціночні судження* (Urteilsurteil), похідні від Urteil (точки зору, судження, вироку).

Розмежування аж до протиставлення гносеології (вчення про пізнання), етики (теорії про мегацінності) та естетики (науки про оціночне судження смаку) було необхідне Канту для виявлення їх специфіки. Особливе значення І. Кант надавав філософії, до компетенції якої належать такі запитання: 1) що я можу знати? 2) що я маю знати? 3) на що я можу сподіватися? 4) що таке людина? На перше питання дає відповідь метафізика, на друге – мораль, на третє – релігія, на четверте – антропологія. Втім, за великим рахунком, «все

можна звести до антропології, оскільки три перших запитання в знятому вигляді сконцентровані в четвертому» [4, с. 411-412].

У структурі філософії права можна виокремити такі основні профільні компоненти:

1) онтологія права досліджує проблеми природи права, його причинно-наслідкових основ, форм існування права, зв'язку права із соціальним буттям і його місцем у життєдіяльності суспільства;

2) антропологія права розглядає антропологічні основи права, права людини як вираження особистісної цінності права, а також статус інституту прав людини в сучасному суспільстві, конкретно-історичні особливості прав людини;

3) гносеологія права оперує особливостями процесу пізнання у сфері права, основними етапами, рівнями й методами пізнання у сфері права, проблемою істини в праві, а також правовою практикою як критерієм правової істини;

4) аксіологія права досліджує цінність як визначальну характеристику людського буття, спосіб буття цінностей, аналізує основні правові цінності (справедливість, воля, рівність, права людини і т.д.), їх ієрархію і способи реалізації. До сфери інтересів правової аксіології також належать питання співвідношення права з іншими формами свідомості (мораллю, політикою, релігією) за ціннісним критерієм, а також ключові аспекти правового ідеалу і правового світогляду.

Аксіологічна функція філософії права полягає в розробці уявлень про правові цінності на кшталт волі, рівності й справедливості, а також уявлень про правовий ідеал і інтерпретацію з позицій цього ідеалу правової дійсності (право як віддзеркалення логіки та ієрархії ціннісних пріоритетів). Оскільки право є нормативно-ціннісним регулятором поведінки людей, воно потребує духовно-аксіологічної підтримки, яка, за великим рахунком, світоглядно освячує право, є ключовим легітимізаційним фактором і критерієм функціонування права того чи іншого конкретно-історичного ґатунку [6, с. 78].

«Наприкінці кожного року великі словники оголошують своє «слово року». У 2018 р. на Merriam-Webster.com найчас-

тіше шукали слово justice, тобто «справедливість» [7]. Зауваження, зроблене трічі лауреатом Пулітцерівської премії Т. Фрідманом, не належить до категорії сенсаційних чи евристичних: воно констатує даність, яку повсякденний досвід кожного з нас готовий підтвердити навіть за відсутності розлогіх емпіричних даних.

Можна констатувати тотальність світоглядно-регулятивних функцій справедливості: справедливість набуває своїх конкретно-практичних форм не лише в аспектах, пов'язаних із виробництвом і споживанням суспільного багатства, а й у будь-якій реальній і навіть віртуальній ситуації життєдіяльності індивіда й суспільства.

Найбільш поширеною змістовно-критеріальною ознакою, атрибутом і навіть імперативом правової сфери є справедливість, на згадку про яку можна натрапити в найрізноманітніших ієрархіях змістовних пріоритетів права. За великим рахунком, кожним концептуальним підходом право розглядалося, насамперед, як вияв і втілення справедливості, а вже потім – як механізм досягнення ще якихось додаткових цільових орієнтирів. За відсутності справедливості наявність права не лише апіорі виявляється сумнівною, а й загалом є неможливою: іншими словами, відсутність справедливості – це завжди або відсутність права, або, щонайменше, констатація його кричущої неефективності.

Справедливістю як генеалогічною передумовою права здебільшого оперують у двох форматах – ідеї та ідеалу. Якщо ідеал є категорією достеменно праксеологічною, то ідея віддзеркалює ціннісний вимір права. Сила, впливовість ідеї зумовлена її символічним капіталом – своєрідним коефіцієнтом, на який слід множити номінальний зміст ідеї. Якщо високий коефіцієнт надає ідеї гіпертрофованого значення, створює довкола неї атмосферу завищених очікувань, то низький, навпаки, девальвує реальний змістовний потенціал ідеї, знижує рівень її популярності, а сама ідея при цьому набуває статусу недооціненого активу.

Оскільки символічний капітал здійснює негативний вплив на об'єктивну оцінку ідейної дійсності, цей фактор варто було б

ліквідувати чи хоча б звести до мінімуму. Однак у суспільстві Номо symbolicum це неможливо в принципі. Теоретична і практична інтрига полягає лише в тому, що, як і кожен вид капіталу, символічний капітал має особливості й закономірності накопичення. Власне, цей аспект і справляє вирішальний вплив на амплітуду сприйняття тієї чи іншої ідеї індивідуальною і масовою свідомістю.

Зворотний бік медалі матеріальної сили ідей полягає в тому, що суспільний праксис (особливо його політико-ідеологічна складова частина) інколи дискредитує той чи інший ідейний вектор в очах масової свідомості; внаслідок цього ідейна платформа опиняється на маргінесі або й узагалі набуває для більшості суспільства вкрай негативних, демонічних ознак.

Наприклад, німецькі селяни й буржуазія спочатку прийняли Наполеона з піднесенням і захопленням. Якби Наполеон виправдав надії на справедливість – знищив феодальний режим і створив республіку, то історія Європи мала б зовсім інший вектор розвитку, однак у Німеччині утвердився режим економічного і військового контролю Франції. Це було сприйнято як кричуща несправедливість, тому з часом захоплення німецьких селян і буржуазії Наполеоном трансформувалося в ненависть. Якщо французи прийшли в Німеччину з факелами свободи й братерства, то пішли вони як вороги, а правлячі класи дискредитували в очах народу демократію, свободу, парламентаризм, самоуправління та ін., подавши все це у вигляді символу національного ворога німців.

Деякі дослідники пояснюють особливий ціннісний статус справедливості для правової реальності зокрема і правових основ суспільства загалом наявністю в справедливості сутнісного інваріанта, який закріплює її високий репутаційний статус на трансісторичному рівні, а також передбачає відповідні правові наслідки в разі недотримання норм справедливості чи її дискредитації на практиці. Цей акцент «філософського дискурсу справедливості» зауважив Отфрід Гьоффе [8, с. 54-55].

Водночас стереотипізована інваріантність (трансісторична, культурно-цивілізаційна, універсалістська) певного

принципу (моделі, концепції, парадигми) справедливості насправді є світоглядною утопією, химерою, ілюзією. У цьому контексті спроби надати тій чи іншій вузькоспеціалізованій концепції справедливості статусу універсальної зобов'язуючої норми набувають відверто профанативних і карикатурних ознак. Натомість коректно вести предметну мову хіба що про трансісторичний інстинкт і сентимент справедливості, які, власне, й визначають чільні позиції справедливості в ієрархії аксіологічних пріоритетів права.

Закріплення за справедливістю особливого ціннісного й нормативно-правового статусу значною мірою зумовлене тим, що саме справедливість є ціннісною основою особистості й суспільства, тому чим більше суспільство відповідає своєму субстанційному покликанню і чим вищий статус особистості в суспільстві, тим більш безпечальним вважається статус справедливості як універсального третейського судді.

Уявлення про справедливість є імперативною складовою частиною практично кожної ціннісної світоглядної системи. В основі формування (чи пак – вибору) позиції в питанні справедливості лежить симбіоз соціокультурного та соціально-статусного факторів: принципова відмінність соціокультурних середовищ і соціальних статусів зумовлює істотні відмінності і навіть несумісність уявлень про справедливість на світоглядному, аксіологічному, концептуальному, етичному, деонтологічному та інших рівнях.

Уявлення про справедливість є тим спільним ціннісним знаменником, який дає змогу виносити аргументовані судження щодо доцільності існування тих чи інших соціально-політичних структур та інституцій. Для К. Поппера надзвичайно важливою була така ієрархія цінностей: спочатку – свобода, потім – справедливість. Він аргументував свою позицію так: у вільному суспільстві засобом критики і реформаторських перетворень з'являються хороші шанси для досягнення справедливості; натомість у суспільстві, закритому для критики, справедливість є здебільшого віртуальним феноменом.

Варто зауважити, що принцип свободи та принцип рівності конкурують у процесі

історичного розвитку перманентно й безкомпромійно. Це цілком об'єктивно, адже між ними чимало відмінностей аксіологічного, психологічного й інструментального ґатунку. Протиріччя між свободою та рівністю виникають із різних причин – зокрема, при наданні переваги рівності перед свободою, обмеженні свободи або в разі відмови від неї.

На рівні соціальних уявлень (сміслових образів) ідея справедливості постає суспільним ідеалом, який поєднує елементи рівності та свободи. Під свободою в цьому разі варто розуміти умови, усвідомлені індивідом (групою, суспільством) як можливості реалізувати свій соціальний потенціал, діяти відповідно до своїх інтересів, впливати на розвиток суспільства [2, с. 27-28].

Важливим аспектом, який розкриває причинно-наслідкову аксіологію справедливості, є її тлумачення як принципу, який реалізує спільне благо, увиразнює сенс життя і покликання людини. Це загострює морально-етичну складову частину справедливості – зокрема, в тому розумінні, що за своєю природою мораль і етика є самовдосконаленням [1, с. 60]. Це те, що звеличує, піднімає людину над повсякденністю, зобов'язує її оцінювати життя і діяти по совісті, а не кон'юнктурно. Ще один важливий для справедливості критерій полягає в тому, що справжня мораль ігнорує успіх і нагороду. Якщо, наприклад, мета політичної сили полягає в досягненні суспільно-політичного успіху й популярності, то моральна позиція відштовхується від пріоритету етичних канонів, а вже потім – успіху й нагород. Тому для неї цілком прийнятна відсутність успіху й нагород. Точніше, моральний пріоритет полягає у сприйнятті успіхів і нагород із позицій вічності, *sub specie aeternitatis*, у досягненні стратегічних успіхів і нагород, які часто не збігаються з успіхом тактичним, а інколи й категорично суперечать йому, заперечують саму його можливість.

Прерогатива суспільного блага і його фундаментальна перевага над благом індивідуальним були ключовими тезами книги Шарля Монтеск'є «Про дух законів». Логіка світоглядної позиції Монтеск'є полягала в тому, що здебільшого розу-

міння індивідом свого блага є (принаймні, цілком може бути) необ'єктивним, тенденційним і ситуативним. Це призводить до, на перший погляд, парадоксальних наслідків: підпорядковуючи свою життєдіяльність кон'юнктурним пріоритетам, індивід часто діє всупереч власному благому в його стратегічній, перспективній модальності. Натомість дотримання пріоритетів суспільного блага, справляючи інколи позірне уявлення про нехтування індивідуальних інтересів, насправді створює необхідні передумови для забезпечення всезагального, універсального блага – блага всіх і кожного.

За великим рахунком, забезпечення індивідуального блага в широкому сенсі можливе лише на підставі попереднього забезпечення блага загального, суспільного. Натомість забезпечення блага індивідуального безвідносно до блага суспільного (а тим більше – на противагу йому) *de facto* постає узурпацією окремими індивідами спільного блага. Такий стан речей не лише не має нічого спільного з фундаментальними уявленнями про справедливість, а й створює ситуацію суспільних дисбалансів і морально-психологічної напруги, ставлячи під сумнів ефективність функціонування суспільства, його готовність переконливо протистояти викликам епохи.

Треба визнати, що з часів Монтеск'є не втрачає теоретико-праксеологічної гостроти протиріччя між принципами загального та індивідуального блага, а також аспект співвідношення індивідуальної свободи та загального блага. Також значні різнотлумачення притаманні тлумаченням «добра як мети» та «добра як засобу». Зокрема, на відміну від світоглядно-аксіологічної позиції «добра як мети», концептуальний акцент «добра як засобу» відштовхується від когерентності вчинків (дій) та наслідків (результатів).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід зазначити, що ціннісні орієнтири є тим інструментарієм правової сфери, який дає змогу вийти з честю зі скрутного становища проблемних викликів, оскільки він ефективно структурує та ієрархізує поліаспектний суспільний масив за критерієм визнаних широкими верствами

суспільства теоретико-праксеологічних переваг, пріоритетів і преференцій.

Справедливість здобула пальму першості в ієрархії аксіологічних пріоритетів права не випадково: це результат тривалого еволюційного процесу суспільства, закріплення за справедливістю на рівні суспільної свідомості статусу універсального еквівалента прийнятності і доцільності будь-яких явищ, процесів і тенденцій.

Попри стереотипізоване уявлення про те, що правовий нігілізм є наслідком проблемних тенденцій на рівні суспільної свідомості, насправді його причиною здебільшого виявляється втрата правом свого авторитету в очах громадської думки, масової свідомості. Саме девальвація статусу права здебільшого запускає причинно-наслідковий механізм, результатом якого є різноманітні вияви правового нігілізму. Причиною такої девальвації здебільшого є ігнорування фактора справедливості, його ціннісного значення.

Список використаної літератури:

1. Алексеева Т.А. Справедливость. Морально-политическая философия Джона Роулса. Москва : Наука, 1992. 112 с.
2. Геллнер Э. Условия свободы. Москва : Ad Marginem, 1995. 222 с.
3. Ильин В.В. Аксиология. Москва : Изд-во МГУ, 2005. 216 с.
4. Кант И. Трактаты и письма. Москва : Наука, 1980. 712 с.
5. Козюбра М. Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 107-115.
6. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва : Зерцало, 2002. 288 с.
7. Фридман Т. Глибокі темні води. Куди пірнає світ. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/gliboki-temni-vodi-kudi-pirnaye-svit-50004292.html>.
8. Хёффе О. Политика, право, справедливость. Основы философии права и государства / Пер. Вл.С. Малахова при участии Е.В. Малаховой. Москва : Гнозис, 1994. 319 с. .

Levkulych V. Justice in the hierarchy of axiological priorities of law

The essence and place of law in the life of society is directly dependent on the hierarchy of the axiological priorities of law. If the foundations of law are based on values that have a high level of confidence at the level of mass consciousness, then such trust is automatically extrapolated to the legal sphere, to the high status of the law in society. Respect for the law is guaranteed only when public opinion provides the law with the function of protecting such principles, which determine the effectiveness of social foundations, the foundations of social life. The high level of trust in the law at the level of social consciousness is due to the fact that the hierarchy of axiological priorities, both law and society, is headed by the common value – justice. There is a lot of empirical evidence of indicative law: to the extent that law justifies public expectations in support of justice, its reputation in the eyes of social consciousness rises. If the correlation of law and justice is eroded, then the times of legal nihilism come, public opinion loses respect for the law. It is found that the fixing on the justice of special value and regulatory status is largely due to the fact that justice is the value basis of personality and society, so the more the society responds to its substantive vocation and the higher the status of the individual in society, the more it is considered the status of justice as a universal arbitrator. It is concluded that value orientations are the instruments of the legal sphere, which effectively structure and hierarchize the poly-aspect array by the criterion of theoretical and praxeological advantages, priorities and preferences recognized by the broad sections of society. Despite the stereotypical notion that legal nihilism is a consequence of problematic tendencies at the level of public consciousness, in fact it is largely caused by the loss of the right of one's authority in the eyes of public opinion and the mass consciousness. It is the devaluation of the status of law that in most cases triggers a cause and effect mechanism, the effect of which is the various manifestations of legal nihilism. The reason for such a devaluation is largely the neglect of the factor of justice and its value.

Key words: *hierarchy of axiological priorities, axiological identity of society and law, justice, public consciousness, status of law in society, legal nihilism.*